

εὐρέως. Δὲν εἶνε ποτὲ δυνατόν νὰ ἔχωμεν πείραν τινὰ ἐντελῶς ἀπηλλαγμένην ἀπὸ διακρίσεις· ἢ καὶ ἂν ὑπάρχει τοιαύτη δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἀποτελεῖ συνέχειαν καμμίας ἄλλης ἢ ὑποία νὰ περιλαμβάνει τοιαύτας, διότι θὰ ἦτο ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ ὑπερβῶμεν ποτὲ τὴν πρώτην. Δὲν θὰ ὑπῆρχεν οὔτε ἓνα ἀχυράκι διὰ νὰ πιασθοῦμεν ἀπ' αὐτὸ καὶ μὲ τὴν βοήθειάν του νὰ σύρωμεν τὸν ἑαυτὸν μας εἰς ἄλλο ἐπίπεδον. Πολλοὶ φιλόσοφοι ἔσπασαν τὸ κεφάλι τους εἰς αὐτὸν τὸν τοῖχον· ἐὰν ἡ «ἄμεσος πείρα» ἦτο ἡ ἀπαρχή, θὰ ἦτο συγχρόνως καὶ τὸ τέλος. Ἀποτελεῖ αὕτη ἓνα στοιχεῖον εἰς πᾶσαν οἰανδήποτε πείραν καὶ εἶνε δυνατόν νὰ τὸ ἀπομονώσωμεν ἢ τοῦλάχιστον νὰ πλησιάσωμεν πρὸς αὐτὸ διὰ τῆς ἀναλύσεως· αὐτὸ ὅμως δὲν εἶνε τὸ ἴδιο μὲ τὸ νὰ εἴπωμεν ὅτι ἀποτελεῖ τὴν ἀπαρχὴν τῆς φιλοσοφίας. Βεβαίως εἶνε δυνατόν νὰ θεωρηθῇ ὡς ὑλικὸν διὰ τὸν διαλογισμὸν· τότε ὅμως, θὰ ὑπάρχει πάντοτε ἓνα στοιχεῖον ἀμεσότητος τὸ ὁποῖον ἴσταται ἔναντι τοῦ διαλογισμοῦ, ἀδιαφόρως ποσὸν ἀπλοῦν ἢ ποσὸν σύνθετον θὰ εἶνε τὸ τελευταῖον τοῦτο. Εἰς τὰς ἀπείρως διαφόρους περιστάσεις, ὑπὸ ἀπείρως διαφόρους συνθήκας, παρέχει τὸ ὑλικὸν διὰ κάθε σκέψιν, καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἀκριβῶς δὲν εἶνε δυνατόν νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ μοναδικὴ καὶ ἀναμφίβητος ἀπαρχὴ τῆς σκέψεως. Ὅχι τὸ στοιχεῖον τοῦτο, ἀλλὰ κἄποια πραγματικὴ πείρα ἢ ὁποία νὰ τὸ περιέχη θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀπαρχή. Οὐχ ἦττον καὶ μία τοιαύτη ἀπαρχὴ ἀκόμη θὰ ἦτο ἀπλῶς σχετικὴ, διότι ἐνῶ αὕτη ἢ ἐκεῖνη ἢ πρῶξις διαλογισμοῦ ἔχει ἓνα σημεῖον ἀφετηρίας, ὁ διαλογισμὸς ὡς ὅλον δὲν ἔχει καμμίαν τοιαύτην ἀφετηρίαν ποὺ νὰ εἶνε δυνατόν νὰ ἀνακαλυφθῇ διὰ τῆς πείρας. Διὰ τοὺς λόγους τούτους ἡ αἰσθητηριακὴ βεβαιότης εἶνε μία ἀφηρημένη ἔννοια, ἐφ' ὅσον ἔχει σημασίαν τινὰ διὰ τὴν φιλοσοφίαν· ὡς ἀφηρημένη δὲ ἔννοια δὲν ἐκφράζει τὴν στάσιν τοῦ κοινοῦ νοῦ οὔτε καὶ καμμίας ἄλλης πραγματικῆς βιώσεως ἢ ὁποία νὰ ἀποτελεῖ μέρος ἐνὸς συστήματος βιώσεων. Δὲν εἶνε λοιπὸν πρὸς ὅλα ταῦτα ἡ πραγματικὴ ἀπαρχή.

Ἡ ἀλήθεια εἶνε ὅτι ἡ ἰδία ἀντίρρησης εἶνε ἰσχυρὰ ἔναντιον τῆς προτεινομένης ἀπαρχῆς καὶ ὑπὸ τὰς δύο αὐτῆς μορφάς, τῆς αἰσθητηριακῆς καὶ τῆς ἐννοιολογικῆς. Ἡ ἀπαρχή, διακηρύττει ὁ Ἑγέλος, πρέπει νὰ εἶνε ἄμεσος ἀπλῆ καὶ μὴ ἐπιδεκτικὴ ἀναλύσεως. Πρέπει νὰ

εἶνε ἄμεσος, διότι εἰν δὲν εἶνε ἄμεσος θὰ πρέπει νὰ ἔχει εὐρεθῆ προηγουμένως μέσον ἄλλου τινός. Ἐὰν ἦτο δεκτικὴ ἀναλύσεως—ἐξακολουθεῖ ἢ ἐπιχειρηματολογία—θὰ ἦτο κατὰ τοσοῦτον τὸ ἀποτέλεσμα διανοήσεως, διότι δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀναλυθῆ εἰν τὰ στοιχεῖα ποὺ ἀπεκάλυπεν ἢ ἀνάλυσιν δὲν εἶχον προηγουμένως συντεθῆ. Ἐὰν ἦτο σύνθετος, ἢ συνθετότης αὕτη ἔπρεπε νὰ ἦτο τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς πνευματικῆς συνθέσεως. Μία τοιαύτη ὅμως ἀπολύτως ἀπλῆ ἀπαρχὴ εἶνε ἀνεπίδεκτος οἰασδῆποτε σχέσεως, εἴτε ἐσωτερικῶς εἴτε ἐξωτερικῶς· καὶ πρὸ παντός δὲν ἐπιδέχεται τοιαύτας συμφώνως νπρὸς τὴ θεωρίαν περὶ τῆς σχέσεως μεταξὺ τοῦ ὅλου καὶ τῶν μερῶν ἢ ὁποῖα προὔποτίθεται εἰς τὸ σύστημα τοῦτο. Δὲν εἶνε εἰς θέσιν νὰ ἀρχίσῃ τίποτε· μᾶς εἶνε ἀδύνατον νὰ κάμωμεν καὶ ἓνα ἀκόμη βῆμα πρὸς τὰ ἔμπρὸς.

Τὸ σφάλμα τοῦ δογματισμοῦ ἦτο ὅτι ἤθελε νὰ ἀρχίσῃ μὲ τὸ ἀπλοῦν. Τὸ ὄν τοῦ Παρμενίδου ἦτο τόσο ἀπλοῦν ὥστε τίποτε δὲν ἦτο δυνατόν νὰ λεχθῆ περὶ αὐτοῦ παρὰ μόνον ὅτι εἶνε· εἰν δὲ παραδεχθῶμεν καὶ ἓνα ἐπιχείρημα ποὺ ἀναφέρει ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Παρμενίδην» του, καὶ αὐτὸ θὰ εἶνε περισσότερο τοῦ δέοντος. Ἐὰν συγχωρήσωμεν ὅτι ἢ πολλαπλότης τῶν πραγματικῶν ιδιοτήτων τῆς οὐσίας συμβιβάζεται πρὸς τὴν ἀδιαίρετον αὐτῆς ἐνότητα, προᾶγμα τὸ ὁποῖον καὶ αὐτὸ ἠμφισβητήθη, πάλιν ὁ Σπινόζα εὐρέθη ἢναγκασμένος νὰ ὑπερπηδήσῃ ἓνα ἄπειρον χάσμα διὰ νὰ κατωρθώσῃ νὰ φθάσῃ εἰς τὸ πεπερασμένον ὄν. Ὁ Fichte κατώρθωνε νὰ φθάσῃ πέραν τῆς προτάσεώς του περὶ τῆς ταυτότητος τοῦ ὑποκειμένου πρὸς ἑαυτὸ μόνον διὰ ἐνὸς νέου ἰσχυρισμοῦ ὃ ὁποῖος δὲν ἦτο καθόλου συνέπεια τοῦ πρώτου, τουτέστιν ὅτι τὸ ἐγὼ δὲν εἶνε ταυτὸν πρὸς τὸ μὴ ἐγὼ. Ὅλοι οἱ φιλόσοφοι αὐτοὶ ὑπέπεσαν εἰς τὸ σφάλμα νὰ ἀρχίζουεν μὲ μίαν ἀπλῆν πρώτην ἀρχήν. Φαίνεται ὅτι ὁ Ἔγκελσ διαπράττει τὸ αὐτὸ λάθος, παρ' ὅλον ὅτι ἢ πρώτη ἀρχὴ ἔρχεται εἰς τὸ τέλος. Ἡ πρότασις αὕτη ἦτο ἀπαραίτητος, διότι δὲν εἶνε δυνατόν νὰ γυρίσῃ κανεὶς ὀπίσω ἀπὸ τὴν ἀπαρχὴν τῶν πάντων. Οὐχ ἦττον ὅμως οὔτε καὶ λεωφόρος διὰ νὰ πλησιάσῃ κανεὶς πρὸς αὐτὴν ὑπάρχει ἐπὶ τῆ βάσει τῆς θεωρίας ταύτης. Φαίνεται ὅτι ἐν τέλει ὁ Παρμενίδης εἶχε

δίκαιον. Τὸ εἶναι εἶνε ἢ μόνη ἀλήθεια, εἰάν δὲ ὑπάρχει ἀπαρχὴ θὰ εἶνε αὕτη κατ' ἀνάγκην καὶ τὸ τέλος.

Αἱ ἀνωτέρω σκέψεις εἶνε ἢ συνέπεια τοῦ ὅτι βλέπομεν τὴν φιλοσοφίαν ὡς ἓνα σύστημα, ἀποκλείοντες ἀπ' αὐτῆς τὴν μέθοδον. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον μᾶς ὑποδεικνύουν εἶνε ὅτι τὸ ὅλον πρόβλημα εἶνε φαινομενικὸν καὶ ἀνεπίδεκτον λύσεως: ἢ φιλοσοφία εἶνε δυνατόν νὰ ἀρχίσῃ ὅπουδήποτε. Τὸ γεγονός ὅμως ὅτι εὐρίσκεται ἐν συμφωνίᾳ πρὸς τὴν πολεμικὴν τοῦ Έγγελου ἐναντίον τοῦ δογματισμοῦ μᾶς ἄγει εἰς τὸ νὰ ὑπολάβωμεν ὅτι ὑπολείπεται ἀκόμη κἄτι τι νὰ λεχθῆ ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου. Τὸ κύριον σημεῖον τῆς πολεμικῆς ἦτο ὅτι μία φιλοσοφικὴ προϋπόθεσις δὲν εἶνε δυνατόν νὰ κατανοηθῆ κεχωρισμένως ἀπὸ τὸ σύστημα εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει. Οὕτω ὁ ὅρος «Θεός» δὲν εἶνε παρὰ μία λέξις ὅταν τὸ πρῶτον εἰσάγει αὐτὸν ὁ Σπινόζα. Ἡ πρώτη του σημασία περιλαμβάνεται εἰς τὸ κατηγορούμενον ὄν, τὸ ὁποῖον πραγματικῶς δὲν εἶνε κατηγορούμενον ἀλλ' ὑποκείμενον. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὸ Ἐγὼ=Ἐγώ, τὸ ὁποῖον δὲν εἶνε τίποτε ἄλλο παρὰ ἓνας ἀφηρημένος τύπος διὰ τὸν νόμον τῆς ταυτότητος παντὸς ὄντος πρὸς ἑαυτό. Εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ δογματισμοῦ ἐπροτάθη ἢ φιλοσοφία νὰ ἀρχίσῃ ἀπὸ τὸ ἄλλο ἄκρον. Τὴν ιδέαν αὐτὴν ἀποπειρᾶται νὰ πραγματοποιήσῃ ὁ Έγγελος, ἰδίως εἰς τὴν Φαινομολογίαν, σκοπὸς τῆς ὁποίας εἶνε νὰ ὀδηγήσῃ τὸν κοινὸν νοῦν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην ὁ τρόπος τοῦ ἐνεργεῖν εἶνε ἐπ—αγωγικός. Ὁ κοινὸς νοῦς ὅμως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὀδηγηθῆ εἰς τὴν φιλοσοφίαν εἰάν ἦτο ἐντελῶς ἐστερημένος φιλοσοφίας κατὰ τὴν ἐκκίνησίν του. Τὸ ἐστερημένον πάσης ἠθικῆς (amoral) ἄτομον δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἐξαναγκασθῆ νὰ γίνῃ ἠθικόν· τὸ ἀφιλοσόφητον ἄτομον δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἐξαναγκασθῆ νὰ σκεφθῆ. Δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἢ ὁποία νὰ μὴν εἶνε ἤδη μία ἀπαρχὴ ἐν φιλοσοφίᾳ: αὕτη εἶναι ἢ θέσις (ἀποψις). Ἡ πείρα εἰς οἷονδήποτε σημεῖον καὶ ἂν λάβωμεν αὐτὴν εἶνε ἤδη διαλογιστικὴ. Τὸ ἔργον ποῦ ἔχομεν ἐνώπιόν μας εἶνε νὰ κατορθώσωμεν νὰ διέλθωμεν διαδοχικῶς δι' ὅλων τῶν ποικίλων ἐπιπέδων τῆς πείρας, μὲ τὸν σκοπὸν νὰ φθά-

σωμεν ἕως τὸ τέλος, εἴαν μᾶς εἶνε τοῦτο δυνατὸν· εἴαν ὄχι, νὰ φθάσωμεν ἕως ἐκεῖ πού μᾶς εἶνε δυνατὸν.

Αἱ θεωρίαι τὰς ὁποίας ἐξετάσαμεν στηρίζονται ἐπὶ ῥητῶν διατυπώσεων τοῦ Ἐγγέλου, δὲν ἀποκαλύπτουν ὅμως τὸν πραγματικὸν του τρόπον ἐνεργείας. Ἡ κίνησις δὲν εἶνε μία σειρὰ σημείων, οὔτε ἡ διανόησις εἶνε μία σειρὰ ἐντυπώσεων. Ἡ ἐκτεθεισὰ συζήτησις δεικνύει τοῦτο· ὅτι ἡ διανόησις δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ γεννηθῇ ἀπὸ ἓνα ἀκίνητον σημεῖον. Ἡ ἀμεσότης, εἴτε αἰσθητηριακὴ εἴτε ἐννοιολογικὴ, εἶνε τοιοῦτον, καὶ δι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον δὲν εἶνε ποτε δυνατὸν νὰ προέλθῃ ἐξ αὐτῆς ἡ διανόησις. Ἡ ἀπαρχὴ τῆς διανοήσεως εἶνε καὶ αὕτῃ διανόησις, ἡ δὲ λύσις τοῦ προβλήματος δέον νὰ ἀναζητηθῇ πρὸς κατεύθυνσιν διάφορον ἐκείνης ἢ ὁποία ἠκολουθήθη ἀνωτέρω. Ἡ ἀμεσότης ἀνακαλύπτεται διὰ τῆς ἀναλύσεως· ὁ δὲ Ἐγγελος ἀναζητῶν ἐκεῖ τὴν ἀπαρχὴν αὐτοῦ χρησιμοποιοῖ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἀνάλυσιν τὴν ὁποίαν, ἐν γένει, θεωρεῖ ὡς ἀκατάλληλον διὰ τὴν φιλοσοφίαν. Ἡ ἀνάλυσις του ἀποκαλύπτει μίαν διάκρισιν μεταξὺ τῆς διανοήσεως καὶ τοῦ ὕλικου αὐτῆς, μεταξὺ μορφῆς καὶ περιεχομένου. Ἀρχίζει μὲ τὴν διάκρισιν αὐτὴν, κατόπιν δὲ προσπαθεῖ νὰ τὴν ὑπερνικήσῃ· ἡ ἀρχὴ του ὅμως αὕτῃ καθιστᾷ ἀδύνατον οἰανδήποτε λύσιν. Ἡ πραγματικὴ του ἀπαρχὴ εὐρίσκεται ἄλλου, εἰς τὴν ἰδίαν του φιλοσοφικὴν μέθοδον, τὴν διαλεκτικὴν. Ἡ διαλεκτικὴ λοιπόν, αὕτῃ ἀποτελεῖ, ἀπὸ πάσης σπουδαίας ἀπόψεως, τὴν βάσιν καὶ τὴν ἀφετηρίαν τῆς φιλοσοφίας του.

Ἡ φιλοσοφία αὕτη εἶνε μία ἀναζητήσις τῆς ἀπασχῆς τῶν πάντων· ἡ δὲ μέθοδος τὴν ὁποίαν ἀκολουθεῖ εἶνε ἐπαγωγικὴ. Συνίσταται εἰς τὴν διαδοχικὴν ἐξέτασιν διαφόρων ὑποθέσεων τὰς ὁποίας εὐρίσκει προχείρως καὶ πού ἐμφανίζονται μὲ τὴν ἀπαίτησιν νὰ χρησιμεύσουν ὡς πρῶται ἀρχαί. Ἡ πείρα παρουσιάζεται ὑπὸ διαφόρους μορφάς—οἷον ἀντίληψις ἐκ τῶν αἰσθήσεων, ἐπιστημονικοὶ νόμοι, πίστις, ἡδονὴ καὶ ἠθικὴ—μία ἐκάστη ἐκ τῶν ὁποίων φαίνεται ὅτι μᾶς παρέχει τὴν ἀλήθειαν περὶ τοῦ σύμπαντος. Θὰ ἠμπορούσαμε νὰ σταματήσωμεν ἐδῶ μὲ τὸ συμπέρασμα ὅτι κάθε μία ἐξ αὐτῶν εἶνε ἔγκυρος· καὶ τοιαύτη περίπου εἶνε ἡ ἀποψις ταῦ κοινοῦ νοῦ. Τὸ τοιοῦτον, ὅμως, εἶνε ἀδύνατον. Κατὰ πρῶτον λόγον διότι αἱ διάφοροι μορφαὶ τῆς πεί-

ρας εἶνε ἐσωτερικῶς ἀσυμβίβαστοι. Ὁ ἀφελὴς πραγματιστὴς ἔχει παραχαρ. νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὰς πλάνας τῆς ἀντιλήψεως. Εἶνε βεβαίως νοητὸν ὅτι δυνατὸν ποτὲ νὰ εὗρεθῇ μίᾳ μορφῇ πείρας ἢ ὁποῖα, ἐὰν ἀκολουθηθῇ αὐστηρῶς καὶ ἀπερεγκλίτως, νὰ ἀποδειχθῇ ἐσωτερικῶς συνεπής· καὶ ἐὰν δὲν εἶνε τοῦτο ἡ μορφή τοῦ ἀπλοῖκου πραγματισμοῦ ἴσως νὰ εἶνε τοῦτο ἡ στάσις τῆς «νοήσεως». Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἀκόμη δεχθῶμεν τὸ ταιούτων, καὶ ὁ Ἐγγελοσ δὲν εἶνε διατεθειμένος νὰ τὸ δεχθῇ, πάλιν ἀπομένει τὸ πρόβλημα τοῦ συμβιβασμοῦ μίας τοιαύτης μορφῆς τῆς πείρας πρὸς τὰς ἄλλας μορφάς, πρόβλημα ποῦ ποτὲ δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ τεθῇ ἐκποδῶν. Δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ τὸς λάβωμεν ὅλας συγχρόνως, διότι συναγωνίζονται καὶ ἀντιμάχονται ἀλλήλας, καθὸ τελικαὶ ἐρμηνεῖται τῆς πείρας· αἱ σχέσεις των πρὸς ἀλλήλας εἶνε ἀνάγκη νὰ ἐξετασθοῦν. Ὅμοίως, ὑπάρχουν διάφοροι κατηγορίαι τῆς διανοήσεως —οἶον : εἶναι, ἐν καὶ πολλά, ἀπειρον, ἀριθμὸς καὶ αἰτιότης—κάθε μία ἐκ τῶν ὁποίων ἀπαιτεῖ νὰ ἀντιπροσωπεύῃ τὴν ἀλήθειαν. Αἱ συγκεκριμέναι μορφαὶ τῆς πείρας καὶ αἱ κατηγορίαι εἶνε ὑποθέσεις, καίτοι δὲν ἀντιλαμβάνεται αὐτὰς ἀμέσως ὡς τοιαύτας τὸ ἄτομον ποῦ τὸς παραδέχεται, καὶ εἶνε συνεπῶς ἀνάγκη νὰ γίνουν ἀντικείμενον διαλογισμοῦ καὶ κριτικῆς. Ἡ διαλεκτικὴ εἶνε ἡ διενέργεια τῆς κριτικῆς, σκοπὸς δὲ αὐτῆς εἶνε ἡ συνδιαλλαγὴ τῶν ἀσυμβίβιστων καὶ ἡ ἐπίτευξις μιᾶς τελικῆς γνώσεως ἢ ὁποῖα θὰ δείξει τὴν ἀλήθειαν ποῦ περιλαμβάνεται εἰς ἕνα ἕκαστον ἐκ τῶν στοιχείων τῆς πείρας.

Καθ' ὃν χρόνον ὁ φιλόσοφος ἀναζητεῖ τὴν πρώτην του ἀρχήν, δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ μὴ θεωρῇ τίποτε. Εἶνε ἀνάγκη νὰ ἐπισκοπῇ ὁλόκληρον τὸν κόσμον ὃ ὁποῖος παρουσιάζεται εἰς αὐτόν. Ἐπὶ πλέον, ἡ πρώτη ἀρχή, ἐὰν πρόκειται περὶ τῆς πρώτης ἀρχῆς τῶν πραγμάτων, πρέπει νὰ ἔχη κάποιαν σχέσιν πρὸς αὐτά, καὶ ταῦτα ἐπίσης εἶνε ἀνάγκη νὰ παρουσιάζουν κάποιαν λαβὴν διὰ τὴν ἀνακάλυψίν της. Τὰς διαφόρους ὑποθέσεις τὰς ὁποίας ἐξήτασε ὁ Ἐγγελοσ τὰς ἠντλησεν ἀπὸ τὸν κόσμον ὅπως ἐγνώριζεν αὐτόν — ἀπὸ τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ πείραν, ἀπὸ τὴν πείραν ἄλλων ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς του καὶ ἀπὸ τὸ παρελθόν. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης εἶνε ἐμπειριστής, ὁποῖος πρέπει νὰ εἶνε κάθε φιλόσοφος· ἡ φιλοσοφία του εἶνε διαλογισμὸς ἐπὶ τοῦ κόσμου μὲ τὸν ὁποῖον ἦτο ἐξοικειωμένος. Ὁ τρόπος ἐνεργείας του εἶνε

δυνατὴν νὰ παραβληθῆ πρὸς τὸν τοῦ Σωκράτους ὁ ὁποῖος, κατὰ τὴν ἔρευνάν του περὶ τῆς φύσεως τῶν πρώτων ἀρχῶν, ὅποια εἶνε ἡ δικαιοσύνη, ἐξήταζε πολλὰς ἐννοίας· μερικὰς ἐξ αὐτῶν ἐγνώριζεν ἐκ παραδόσεως, ἄλλαι πάλιν ἀπειλοῦν θεωρίας ποὺ ἀνεπτύχθησαν ζῶντος αὐτοῦ.

Αἱ πρόοδοι τὰς ὁποίας ἐπιτελοῦμεν εἰς τὴν πεῖραν μας ὀφείλονται εἰς τὰς ἀσυμφωνίας μεταξὺ τῆς γνώσεως καὶ τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς. Ἡ διαλεκτικὴ μέθοδος συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἀποκαλύπτῃ τὰς τοιαύτας ἀσυμφωνίας καὶ νὰ ἀνευρίσκῃ θεωρίας αἱ ὁποῖαι θὰ τὰς ἐξαφανίζουσι. Ἡ διαλεκτικὴ περιέχει τρία στοιχεῖα: γνῶσιν ἢ πίστιν, τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς καὶ τὴν ἀντίληψιν τῆς μεταξὺ αὐτῶν ἀσυμφωνίας. Ἡ Φαινομενολογία κατ' οὐσίαν ἀρχίζει, καίτοι δὲν ἀνομολογεῖται τοῦτο ῥητῶς, μὲ τὴν διατύπωσιν τῶν τριῶν αὐτῶν στοιχείων. Ἐχομεν πρῶτον τὴν αἰσθητηριακὴν ἀμεσότητα, ἡ ὅποια ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενον· ἔχομεν κατόπιν τὴν γνῶσιν ἢ πεῖραν τῆς ἀμεσότητος αὐτῆς, ἡ ὅποια ἐκ πρώτης ὄψεως ἐμφανίζεται ὡς καθαρὰ αἴσθησις, κενὴ τουτέστι παντὸς περιεχομένου ἄλλου πλὴν τῆς τοῦ ἀντικειμένου· καὶ τέλος ἔχομεν τὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς μεταξὺ τῶν δύο ἀσυμφωνίας ἡ ὅποια εἶνε συνέπεια τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ γνῶσις εἶνε σιαθερὰ καὶ γενικὴ κατὰ τὴν μορφήν, ἐνῶ τὸ ἐκ τῶν αἰσθήσεων δεδομένον μεταβάλλεται διαρκῶς. Αἱ τρεῖς πρῶται κατηγορίαι τῆς Λογικῆς πρῶσιάζουσι τὰ αὐτὰ στοιχεῖα ὑπὸ ἄλλον τύπον. Ὅτι εἶνε ἀντικείμενον εἰς τὴν Φαινομενολογίαν ἐμφανίζεται εἰς τὴν Λογικὴν ὡς εἶναι· εἰς τὴν γνῶσιν τῆς Φαινομενολογίας ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν Λογικὴν ἡ κατηγορία τοῦ μηδενός, ἀφοῦ ἡ πραγματικότης τῆς ἀμέσου ἀντιλήψεως δὲν εἶνε ἄλλη παρὰ ἡ πραγματικότης τοῦ ἀντικειμένου τῆς καὶ δὲν ἔχει κανέν περιεχόμενον αὐτῆ καθ' ἑαυτήν· ἡ κατηγορία τοῦ γίνεσθαι θέτει παραλλήλως πρὸς ταύτας τὴν μεταξὺ αὐτῶν ἀσυμφωνίαν, καὶ τὴν ἀμοιβαίαν ἐπίδρασιν διὰ τῆς ὁποίας ἡ ἀσυμφωνία ἀποδίδεται ἄλλοτε μὲν εἰς τὴν ἀνακρίβειαν τοῦ ἀντικειμένου καὶ ἄλλοτε εἰς τὴν ἀνακρίβειαν τῆς περὶ αὐτοῦ ἀντιλήψεώς μας.

Ἡ σπουδαιότης τῶν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ συγγράμματος εὕρισκομένων τούτων χωρίων τὴν ὅποιαν αἰσθάνονται ὅλοι ὅσοι τὰ ἐδιάβασαν,

ἔγκειται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ἐκφορίζουν τὸν τρόπον ἐνεργείας ποῦ πρόκειται νὰ ἐφαρμοσθῇ δι' ὅλου τοῦ ἔργου. * Ἐὰν αὐτὰ γίνονιν δεκτὰ, ὅλα τὰ ὑπόλοιπα ἔπονται ἐξ αὐτῶν, κατ' ἀρχὴν ἂν ὄχι καὶ εἰς τὰς λεπτομερείας. Ἡ ἐντύπωσις τοῦ τσαρλατανισμοῦ τὴν ὁποίαν προκαλοῦν, ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ κίνησις φαίνεται ὡς ἐὰν νὰ ἐγεννᾶτο ἀπὸ τινος ἀκινήτου σημείου, ἐνῶ τὸ ἀκίνητον σταθερὸν σημεῖον δὲν εἶνε ποτέ δυνατόν νὰ μᾶς δώσῃ τίποτε ἄλλο ἐκτὸς τοῦ ἑαυτοῦ του. Τὸ εἶναι θὰ μείνει εἶναι καὶ ἡ αἰσθητηριακὴ ἀμεσότης θὰ μείνει αἰσθητηριακὴ ἀμεσότης. Ἡ ἐναρξίς ὅμως δὲν γίνεται μὲ τὸ σταθερὸν σημεῖον, μὲ τὸ ἐλαστικὸν ἄτομον. Μᾶλλον τὴν ἐναρξίν ἀποτελεῖ αὐτὴ αὕτη ἢ διαλεκτικὴ κίνησις. Τὸ σημεῖον ἀφετηρίας περικλείει ἐν ἑαυτῷ τὴν μέθοδον καὶ μίαν δήλωσιν περὶ τῆς φύσεως τῆς μεθόδου. Σύστημα καὶ μέθοδος εἶνε ἐν καὶ τὸ αὐτό.

* Ὅλοι εἶνε πιθανὸν νὰ συμφωνήσουν εἰς τὸ ὅτι ἡ πνευματικὴ πρόοδος εἶνε δυνατὴ διὰ τῆς ἀντιλήψεως τῆς διαφορᾶς μεταξὺ γνώσεως καὶ τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς. Ἐὰν ὅμως τὸ τοιοῦτον ἀπετέλει ἐπαρκῆ καὶ ἱκανοποιητικὴν περιγραφὴν τῆς διαλεκτικῆς τίποτε δὲν θὰ ὑπῆρχε ποῦ νὰ τὴν ξεχωρίσῃ ἀπὸ ὅ,τι ὁ καθένας ἀπὸ ἡμᾶς γνωρίζει. Προοδεύομεν μὲ τὸ νὰ ἀνακαλύπτωμεν τὰς πλάνας μας ἄληθέστατον τοῦτο, ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν ἀποτελεῖ καμμίαν νέαν ἀνακάλυψιν! Τὸ ἕτερον στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον προσδίδει εἰς τὴν διαλεκτικὴν τὸν εἰδικὸν εἰς αὐτὴν χαρακτήρα, εἶνε ἡ ἀρχὴ τῆς ἀρνήσεως. Λοιπόν, ἡ διατύπωσις τῆς μεθόδου περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῇ ἀρνήσιν, διότι εἰς τὴν διαφορὰν μεταξὺ γνώσεως καὶ τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς καθὼς καὶ εἰς τὴν ἀντιλήψιν τῆς διαφορᾶς ταύτης ἐνυπάσχει ἀρνήσις. Τὴν ἰδιάζουσαν θέσιν ποῦ καταλαμβάνει ἡ ἀρνήσις εἰς τὴν μέθοδον εἶνε δυνατόν νὰ καταδείξωμεν ἀναφερόμενοι ἄλλην μίαν φορὰν εἰς τὴν ἱστορικὴν κατάστασιν. Ὁ Ἑγγελοσ εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ μίαν σειρὰν ἀντινομιῶν αἱ ὁποῖαι, ἐφ' ὅσον ἐπροώδευεν ἡ φιλοσοφία, ἐλάμβανον ὄλον ἐν ὀξύτερον καθορισμὸν ἕως ὅτου ἡ διατύπωσις τῶν ἀντιθέσεων ποῦ τὰς ἀπετέλουν εἶχεν προσλάβει εἰς τὸ τέλος τοιαύτην μορφήν ὥστε καθίστατο πλέον ἀνεξήγητος οἰαδήποτε σχέσις μεταξὺ τῶν ἀντιτιθεμένων ὄρων. Δὲν τοῦ ἦτο δυνατόν νὰ παραδεχθῇ τοὺς ὀριστικῶς καθωρισμένους δυῖσμοὺς ὡς τὴν τελευταίαν λέξιν τῆς φιλοσοφίας. Ἐὰν αἱ ἀντιθέσεις

εἶνε πρωταρχικαὶ καὶ ἀνεξάρτητοι δὲν εἶνε ποτὲ δυνατόν νὰ ὑπερνηκηθοῦν, καὶ οἱ ὅροι δὲν εἶνε δυνατόν νὰ σχετίζονται ἀναμεταξύ των· καὶ ὁμως ἡ πείρα τοῦ καθενός μας παρέχει διαρκῶς νέας ἀποδείξεις περὶ τῶν σχέσεων των. Μ' ὅλα ταῦτα οἱ δυῖσμοὶ ἐξακολουθοῦν νὰ ὑπάρχουν. Ὁ Ἐγγελοσ ἐθεώρει ὡσ πρῶτην ἀρχὴν τῶν πάντων μίαν δύναμιν ἢ ἐνεργεῖαν, τῆσ ὁποίας ἡ φύσις συνίσταται εἰσ τὸ νὰ παράγη διὰ τῆσ διαφοροποιήσεώσ τῆσ ἀντιθέσεισ καὶ—ἀφοῦ εἶνε ἡ πρῶτη ἀρχή—νὰ ὑπερνηκῶ ἐκ νέου τὰσ ἀντιθέσεισ. Αὐτὴ ἦτο ἡ λύσις του. Αἱ ἀντιθέσεισ εἶνε τόσον πραγματικαὶ ὅσον καὶ ἡ ἀρχὴ τῆσ ὁποίας ἡ ὑπαρξις συνίσταται εἰσ τὸ νὰ παράγη αὐτάσ· δὲν εἶνε ὁμως οὔτε ἀνεξάρτητοι οὔτε τελειωτικαί, ἀφοῦ μόνον διὰ τῆσ πρῶτησ ἀρχῆσ ὑφίστανται. Μὲ τὴν ἔννοιαν ταύτην τῆσ δυνάμεωσ ἢ ἐνεργείασ ὁ Ἐγγελοσ πρῶτα νὰ ἐκφράσῃ κᾶτι τὸ ὁποῖον ὅλοι οἱ μεγάλοι φιλόσοφοι εἶχον ἀναγνωρίσει ὡσ θεμελιῶδεσ εἰσ τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων. Ἐὰν ἡ περὶ αὐτοῦ θεωρία του εἶνε καιαληπτή, καὶ ἐὰν καταλαμβάνει εἰσ τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων τὴν θέσιν τὴν ὁποίαν αὐτὸσ τῆσ ἀποδίδει, ὅλα αὐτὰ εἶνε ζητήματα ποῦ καμμία ἀνάγκη δὲν ὑπάρχει νὰ ἀνακινηθοῦν ἐδῶ. Τὸ κύριον σημεῖον εἶνε ὅτι ἡ φύσις τῆσ ἐνεργείασ ἀντικατοπτρίζεται εἰσ τὴν ἔννοιαν περὶ τῆσ ἀρνήσεωσ τὴν ὁποίαν περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῇ. Ἡ ἀρνησις ἐκφράζει, πρῶτον τὸ πῶσ ἐκ τῆσ ἐνεργείασ τῆσ διαφοροποιήσεωσ προέρχονται αἱ ἀντιθέσεισ, καθὸ δὲ ποιότησ ἢ προκαθορισμὸσ τῆσ ἐνεργείασ ἡ ἀρνησις εἶνε καὶ καθ' ἑαυτὴν δημιουργική.

Ἐκφράζει ἐπίσης τὴν ἀντίθεσιν τῶν ἀντιθέτων· καὶ τοῦτο ἀποτελεῖ τὸν καταφανῆ αὐτῆσ ἀρνητικὸν χαρακτῆρα. Τέλοσ, ἐκφράζει τὴν θετικὴν αὐτῶν σχέσιν, ἀφοῦ τὸ ἐν εἶνε ἀντίθετον τοῦ ἄλλου. Οὕτω λοιπὸν ἡ διαλεκτικὴ ἐκφράζει τόσον τὴν κίνησιν τῶν πραγμάτων ὅσον καὶ τὴν μέθοδον τῆσ διανοήσεωσ.

Ἡ μέθοδοσ τὴν ὁποίαν χρησιμοποιεῖ ἕνασ φιλόσοφοσ περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῇ σιωπηρῶσ τὴν πρῶτην του ἀρχὴν ἢ τὰσ πρῶτασ του ἀρχάσ. Ἡ πρῶτη ἀρχὴ δὲν εὑρίσκεται ῥητῶσ διατετυπωμένη εἰσ τὴν μέθοδον, διότι ἡ λειτουργία τῆσ μεθόδου συνίσταται εἰσ τὸ νὰ χρησιμεύῃ ὡσ μέσον ἐρεῦνησ, ἐὰν δὲ ἡ πρῶτη ἀρχὴ ἦτο δυνατόν νὰ διατυπωθῆ πλήρως καὶ καταλλήλωσ εὐθύσ ἀμέσως εἰσ τὴν ἀρχὴν, ἡ ἔρευνα θὰ καθί-

στατό περιττή. Ἄφ' ἑτέρου, εἰς τὴν πρώτην ἀρχὴν δὲν περιείχετο ὅπως-δήποτε εἰς τὴν μέθοδον, ἢ ἔρευνα δὲν θὰ ἦτο παρὰ μία κίνησις στα τυφλά: δὲν θὰ μᾶς ἔλεγε καθόλου τί πρέπει νὰ κάμωμεν ἀλλὰ μόνον πῶς πρέπει νὰ τὸ κάμωμεν. Ἐὰν δὲν εἴχομεν κάποιαν ὑπόνοιαν περὶ τοῦ μέρους ὅπου εὐρίσκεται ἡ ἀλήθεια, δὲν θὰ ἠξεύρομεν καθόλου πὺ νὰ τὴν ἀναζητήσωμεν. Θὰ ἦτο βεβίως δυνατόν νὰ ἐξετάσωμεν διαδοχικῶς τὸ ἓν πεδῖον κατόπιν τοῦ ἄλλου μὲ τὴν ἰσχνὴν ἐλπίδα ἐνδεχομένως νὰ πέσωμεν κάποτε ἐπάνω εἰς τὸ ὀρθόν. Εἰς τὴν φιλοσοφικὴν ὅμως ἔρευναν ἔχομεν ἀνάγκην νὰ γνωρίζωμεν ὅχι τόσον πὺ θὰ ἐρευνήσωμεν, ὅσον τὸ τί νὰ ἀνοζητήσωμεν. Κάθε ὑλικὸν εἶνε καρποφόρον εἰς τὴν ἐξετασθῆ ἀπὸ τῆς ὀρθῆς ἀπόψεως· ἢ δὲ ὀρθὴ ἀποψις συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἔχωμεν κάποιαν ἰδέαν περὶ τοῦ τί ἀναζητοῦμεν μᾶλλον παρὰ περὶ τοῦ πὺ δέον νὰ τὸ ἀναζητήσωμεν. Ἡ ἀρχὴ τοῦ Ἐγγέλου περιλαμβάνεται εἰς τὴν διαλεκτικὴν, καίτοι ὅχι ὑπὸ καθωρισμένην τινὰ μορφήν διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον διότι δὲν τοῦ ἦτο δυνατόν νὰ δώσῃ εἰς αὐτὴν καθωρισμένην μορφήν. Τὸ φιλοσοφεῖν του κινεῖται πρὸς τὸ πρόσω μὲ τὸ νὰ ἐξετάζῃ νέας μορφὰς τῆς πείρας· κινεῖται ὅμως καὶ πρὸς τὸ ὀπίσω, διότι εἰς ὅλας τὰς μορφὰς ἀνοζητεῖ τὴν ἀρχὴν ἢ ὁποῖα ἐνυπῆρχε εἰς τὴν πρώτην μορφήν. Ἡ φιλοσοφία του εἶνε διαλογιστικὴ διότι ἡ ἀρχὴ τῆς εὐρίσκει τὴν ἐκδήλωσίν της εἰς τὴν μέθοδον, τὴν ὁποῖαν ἀκολουθεῖ, τουτ. εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ πείρας: προσπαθεῖ νὰ γνωρίσῃ τί εἶνε καὶ τί πράττει.

Ἄφου ἡ ἀρχὴ εἶνε παροῦσα καὶ περιλαμβάνεται εἰς τὴν μέθοδον, ἢ ἐφαρμογὴ τῆς μεθόδου θὰ εἶνε συστηματικὴ εἰς ὅσον βαθμὸν καὶ ἡ ἀρχὴ τὴν ὁποῖαν περιλαμβάνει εἶνε συστηματικὴ—διὰ τὸ εἶνε κατ' ἀρχὴν πρώτη ἀρχὴ πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ εἶνε μέχρις ὠρισμένου σημείου συστηματικὴ—ὡς ἐπίσης καὶ εἰς ὅσον βαθμὸν καὶ ἡ ἀρχὴ εἶνε ὀρθῶς ἐκπεφρασμένη εἰς τὴν μέθοδον. Βλέπομεν λοιπὸν ὅτι ἡ μέθοδος προδιακαθορίζει τὸν βαθμὸν μέχρι τοῦ ὁποῖου ἓνας φιλόσοφος θὰ κατασκευάσῃ ἓνα σύστημα, εἰς τὸ ἀκολουθήσῃ μέχρι τέλους τὴν μέθοδόν του, καθὼς καὶ τὰς κυρίας γραμμάς τὰς ὁποῖας ἐνδεχομένως θὰ προσλάβῃ τοῦτο. Πρῶτη ὅμως ἔρχεται ἡ μέθοδος καὶ ἀκολουθεῖ τὸ σύστημα. Μέχρι ποίου σημείου ἡ μέθοδος του θὰ ἀναγκάσῃ τὸν φιλόσοφον νὰ σκεφθῆ συστηματικῶς, κανεὶς δὲν εἶνε δυνατόν νὰ τὸ εἰπῆ, οὔτε καὶ

αὐτὸς ὁ ἴδιος. Ἐὰν θεωρήσωμεν τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἐγγέλου ὡς σύστημα αὐστηρῶς προκαθορισμένον ὑπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀρνήσεως, θὰ μᾶς εἶνε ἀδύνατον νὰ ἐννοήσωμεν πῶς κατ' ἀρχὴν τοῦ ἦτο ποτὲ δυνατόν νὰ τὸ σκεφθῆ: ὁ κύκλος τοῦ εἶναι εἶνε ἀδύνατον νὰ διασπασθῆ. Ἐὰν πάλιν τὴν θεωρήσωμεν ὡς μίαν ἔρευναν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ πρώτη ἀρχὴ περιλαμβάνεται μὲν εἰς τὴν μέθοδον χωρὶς ὅμως καὶ νὰ διατυπῶνται, καὶ ὅπου ἡ ἀρνήσις εἶνε πρὸ παντὸς μία ἐνέργεια, καὶ μόλις βαθμιαίως μεταβάλλεται εἰς σχέσιν—τότε εἶνε δυνατόν νὰ ἐννοήσωμεν τὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι καὶ τὴν τάξιν καὶ τὴν συσχέτισιν τῶν ἰδεῶν του. Δι' αὐτόν, παρὰ τὸν συστηματικὸν καὶ ἱεραρχικὸν χαρακτῆρα τῆς σκέψεώς του, τὸ πρόβλημα καὶ ἡ ἔρευνα εἶνε τὰ κίρια καὶ πρωταρχικὰ στοιχεῖα.

Ἴσως κάποιος νὰ μᾶς προβάλλῃ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τὴν ἐξῆς ἀντίρρησην: δυνατόν νὰ εἶνε ἀληθὲς ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶνε μία διαδικασία διὰ τῆς ὁποίας γίνεται σαφῶς καταφανὲς ἐκεῖνο ποῦ ἀρχικῶς ἀπλῶς σιωπηρῶς περιλαμβάνεται: διατι ὅμως ἡ διαδικασία αὕτη νὰ λαμβάνῃ τὴν μορφήν τῆς διαλεκτικῆς; Ἡ ἀΐξεις—διότι ἐνταῦθα ἔχομεν μίαν ἀΐξιν, μίαν ἀνάπτυξιν—λαμβάνει χώραν κατ' εὐθείαν γραμμὴν ἐνῶ ἡ διαλεκτικὴ εἶνε μία διακεκομμένη καὶ φθαρμένη γραμμὴ. Εἶνε ἀδύνατον νὰ πραγματευθῶμεν τὸ ζήτημα τοῦτο ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς παρουσίης μας μελέτης. Ἀπλῶς νὰ ὑποδείξωμεν μίαν ἀπάντησιν μᾶς εἶνε δυνατόν. Ἡ ἀΐξεις ἢ ἀνάπτυξις δὲν εἶνε μία ὁμαλή, κανονικὴ, συνεχὴς διαδικασία. Ἐὰν ἦτο τοιαύτη, θὰ ἦτο πολὺ δύσκολον νὰ ἐννοήσωμεν διατι δὲν λαμβάνει χώραν διὰ μιᾶς καὶ εἰς μίαν μόνην στιγμὴν. Τοῦναντίον, εἶνε ἡ ὑπερνίκησις διαδοχικῶν ἐμποδίων ἕνα ἕκαστον ἐκ τῶν ὁποίων συγχρόνως παρακωλύει καὶ διεγείρει τὴν ἐνεργητικότητά τῆς ἀναπτύξεως. Ἡ σπουδαιότης τῆς διαλεκτικῆς ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ἐκφράζει αὕτην τὴν διαδικασίαν. Ἐὰν ὁ Ἐγγελος ἐπλανήθη, ἢ πλάνη του δὲν ἀφορᾷ τὸ σημεῖον τοῦτο, ἀλλὰ τὸ ὅτι ὑπέθεσεν ὅτι ἡ ἐνεργητικότης αὕτη ἦτο εἰς θέσιν νὰ γεννήσῃ τὰ ἴδια ἑαυτῆς ἐμπόδια. Ἡ φιλοσοφία εἶνε μία μετάβασις ἀπὸ τῆς πεποιθήσεως εἰς τὴν ἀμφιβολίαν καὶ ἐπιστροφὴ πάλιν εἰς τὴν πρώτην, ἀλλὰ ποτὲ εἰς τὴν αὕτην ἀκριβῶς προηγουμένην πεποίθησιν, διότι ὑπάρχει ἡ ἀνάπτυξις. Ἡ κίνησις ἐπαναλαμβάνεται διαρκῶς, ποτὲ ὅμως δὲν

εἶνε δύο φορές ἢ ἰδίᾳ. Ὁ διαλογισμὸς προκαλεῖ τὴν ἀντίληψιν τῆς ἀσυμφωνίας μεταξὺ τῆς γνώσεως καὶ τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς, καὶ ἄρα καὶ τὴν ἀμφιβολίαν· ἡ ἀντίληψις συνεπάγεται μίαν νέαν ἄποψιν τοῦ ἀντικειμένου, καὶ ἐπομένως μίαν ἀναζωογόνησιν τῆς πεποιθήσεως. Τὸ ἀντικείμενον σταματᾷ, παρεμποδίζει τὴν αὐτοπεποίθησιν τῆς ἐνεργείας τῆς γνώσεως ἀλλὰ ταυτοχρόνως διεγείρει αὐτὴν εἰς τὸ νὰ ἀναπτύξῃ μίαν προσφορωτέραν δι' αὐτὸ μορφήν.

Ἡ πραγματικὴ ἐναρξίς γίνεται μὲ τὴν διαλεκτικὴν, ἐκ τούτου ὅμως δὲν ἔπεται ὅτι γίνεται μὲ μόνην τὴν μέθοδον. Εἶνε ἀνάγκη νὰ ὑπάρχῃ καὶ ὑλικὸν εἰς τὸ ὁποῖον νὰ ἐφαρμοσθῇ. Τοιοῦτον ὑλικὸν περιλαμβάνεται ἤδη εἰς τὴν διατύπωσιν αὐτῆς ταύτης τῆς μεθόδου, ἀφοῦ ἡ τελευταία αὕτη προϋποθέτει τὴν διαφορὰν μεταξὺ τῆς γνώσεως καὶ τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς, καὶ συνεπῶς προϋποθέτει ἓν ἀντικείμενον. Ἡ φύσις τοῦ ὑλικοῦ τούτου ὑπεδείχθη ἤδη· δὲν εἶνε ἄλλο παρὰ ἡ πείρα ὑπὸ ὅλας τὰς ποικίλας αὐτῆς μορφάς. Εἰς τὴν μεταχείρισιν αὐτοῦ τοῦ ὑλικοῦ ἡ διαλεκτικὴ ἐργάζεται συστηματικῶς διότι τὸ στοιχεῖον τῆς ἀρνήσεως εἶνε αὐτὸ τοῦτο συστηματικόν. Ἡ ἀρνήσις εἶνε κατηγορία· εἶνε τὸ τίποτε, τὸ ἀντίθετον τοῦ εἶναι. Εἶνε ὅμως καὶ κἄνι περισσότερον τούτου· εἶνε ἡ ἐνέργεια ἡ ὁποία γεννᾷ καὶ συσχετίζει ὅλας τὰς κατηγορίας καὶ ὅλους τοὺς τρόπους τῆς πείρας. Ἡ γνώσις καὶ τὸ ἀντικείμενόν της διαφωνοῦν, ἡ γνώσις ὅμως αὕτη εἶνε γνώσις τούτου τοῦ ἀντικειμένου, καὶ οὕτω ἡ μεταξὺ αὐτῶν σχέσις εἶνε συγχρόνως τόσοσιν θετικὴ ὅσον καὶ ἀρνητικὴ. Ὑπάρχει πάντοτε ἓνας κόσμος τῆς διανοήσεως ὁ ὁποῖος συσχετίζει τὰ ἀντίθετα—ἡ γνώσις δὲ καὶ τὸ ἀντικείμενόν της εἶνε ἀντίθετα, διότι ἓν ἕκαστον εἶνε ἓν σχέσει πρὸς τὸ ἕτερον ἰδανικόν καὶ πραγματικόν, ὑποκείμενον καὶ ἀντικείμενον. Μόλις ὡς ὑπερνικηθῇ ἡ ἀντίθεσις θὰ προβάλλει ἀμέσως ἐκ νέου, διότι ἡ πείρα περιλαμβάνει πάντοτε τὴν διαφορὰν αὐτήν. Πάντοτε ὅμως ἡ ἀρνήσις, ἡ ὁποία εἶνε τόσοσιν θετικὴ ὅσον καὶ ἀρνητικὴ, συσχετίζει τὰ προηγουμένως ὑπάρξαντα. Συνδέει τὰ ἀντίθετα εἰς ἓνα κόσμον τῆς διανοήσεως· διὰ δὲ τὸν Ἐγγέλον τὸ σύμπαν εἶνε φύσεως ἀντιθετικῆς, ἀφοῦ ἡ ἐνέργεια τῆς πρώτης ἀρχῆς ἔγκειται εἰς τοῦτο ἀκριβῶς ὅτι διαφοροποιεῖ ἑαυτήν. Ἡ αὐτὴ ὅμως πάλιν ἐνέρ-

γεια, τῆς ὁποίας ἓνα παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ φιλοσοφικὴ ἔρευνα, συνενώνει ἐκ νέου τὰ ἀντίθετα.

Ἡ ἑναρξίς, λοιπόν, γίνεται μὲ τὴν μέθοδον, καὶ ὡς ἐκ τούτου μὲ κάποιον ἀντικείμενον· τί ὁμῶς εἶνε αὐτὸ τὸ ἀντικείμενον, εἶνε ἄλλο καὶ δευτερεῦον ζήτημα. Ἡ τάξις κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ γίνῃ ἡ ἐπεξεργασία τοῦ ὑλικοῦ εἶνε, μέχρις ἐνός σημείου τοῦλάχιστον, αὐθαίρετος. Ὁ Ἐγελος ἠκυλούθησε τὴν τάξιν ἣ ὁποία ἐφαίνετο εἰς αὐτὸν ὅτι ἀπετέλει τὴν πραγματικὴν τάξιν τῆς ἀναπτύξεως εἰς τὴν ἀνθρωπίνην πείραν. Εἶναι προφανές ὅτι ἐδῶ ἐπλανήθη εἰς διάφορα σημεία· τινὰ μάλιστα ἐξ αὐτῶν εἶνε καὶ ἀρκετὰ σπουδαῖα. Ἐπὶ πλεόν, ἐθεώρησεν ὡς δεδομένον ὅτι ἡ ἐξέλιξις τοῦ ἀτόμου ἀνακεφαλαιώνει τὴν ἐξέλιξιν τοῦ γένους. Ἡ τάξις ὁμῶς δὲν εἶνε ἐντελῶς ὁμοία δι' ἓνα ἕκαστον ἀτομον. Τὰ ἀνωτέρω εἶνε σοβαρὰ μειονεκτήματα εἰς ἓνα σύστημα, εἶνε ὁμῶς δευτερευούσης σημασίας ἐν σχέσει πρὸς τὸ κύριον ζήτημα, ὅτι τουτέστιν ἡ φιλοσοφία του εἶνε μέθοδος ἐρεῦνης ἐφηρμοσμένης ἐπὶ τῆς πείρας. Ποῖον εἶνε τὸ ἀντικείμενον τὸ ὁποῖον ἐπεξεργάζεται ἡ μέθοδος εἶνε ζήτημα δευτερεῦον. Ἄς εἶνε ἡ αἰσθητηριακὴ ἀμεσότης, εἰάν αὕτη εἶνε δεκτικὴ τῆς διαφορᾶς μεταξὺ γνώσεως καὶ τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς. Ἐν ἑναντίᾳ περιπτώσει, θὰ πρέπει νὰ εἶνε κάποιον ἄλλο.

Ἡ πείρα ἐφ' ὅσον εἶνε διαλογιστικὴ μᾶς ὁδηγεῖ πρὸς τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων· διὰ νὰ κανονίσωμεν ὁμῶς τὴν ἔρευναν εἶνε ἀνάγκη νὰ ἔχωμεν κάποιαν τοῦλάχιστον ἰδέαν περὶ τοῦ σκοποῦ. Ἐρευνῶμεν ἐπειδὴ δὲν γινώσκομεν, ἐπίσης ὁμῶς ἐπειδὴ γινώσκομεν. Ὁ Ἐγελος εἶχε μέσα του μίαν ἰδέαν τὴν ὁποίαν προσεπάθησε καθ' ὅλην του τὴν ζωὴν νὰ ἐκφράσῃ. Ποτὲ δὲν κατώρθωσε νὰ τὴν ἐκφράσῃ πλήρως καὶ ἱκανοποιητικῶς, διότι, ἀφοῦ ἦτο ἄνθρωπος, τὰ μέσα του πρὸς ἐκφρασιν ἦσαν περιορισμένα. Τὸ τέλος τῆς φιλοσοφίας θὰ ἦτο ἡ ἀπαρχὴ τῶν πραγμάτων, ποτὲ ὁμῶς δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ τέλος εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Τὸ νὰ θέλωμεν νὰ χωρίσωμεν τὴν ἰδέαν ἀπὸ τὴν ἐκφρασιν εἶνε ῥωμαντισμὸς καὶ ὁ Ἐγελος δὲν ἦτο ῥωμαντικὸς. Ἡ δύναμις τοῦ πνεύματος, ἔλεγε, εἶνε ἀκριβῶς τόσον μεγάλη ὅσον καὶ ἡ ἐκφρασίς της. Ἐνδιεφέρετο διὰ τὴν γλῶσσαν ὡς μέσου τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως, καὶ ἠσθάνετο βαθέως τὰς ἐλλείψεις καὶ ἀτελείας

της. Ἡ πρότασις ἔλεγε δὲν εἶνε κατάλληλος διὰ νὰ ἐκφράσῃ τὴν θεωρητικὴν ἀλήθειαν, διότι αὕτη εἴτε ταυτίζει εἴτε χωρίζει ἀπ' ἀλλήλων τὰ στοιχεῖα της· παραλείπει τὴν ἄρνησιν ἢ ὁποῖα περιλαμβάνεται εἰς μίαν κατάφασιν, ἢ τὴν κατάφασιν ποὺ περιλαμβάνεται εἰς μίαν ἄρνησιν. Καὶ ὁμοῦς εἶνε ἠναγκασμένος νὰ ἐξωτερικεύσῃ τὰ νοήματά του ὑπὸ τύπον προτάσεων· καὶ μάλιστα εἶνε ὑποχρεωμένος νὰ σκέπτεται διὰ μέσου προτάσεων. Ἐκ τῆς ἀνάγκης ταύτης ἔπεται ὅτι ἂν ἡ ἐκφρασις εἶνε ἀτελής καὶ ἀκατάλληλος, θὰ εἶνε τοῦτο ἐπίσης καὶ ἡ ἰδέα. Ἡ ἀλήθεια δὲν εἶνε ἀληθῆς ἐνόσω δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἐκφρασθῇ τελείως. Εἶνε βεβαίως δυνατὸν νὰ καταλήξῃ κανεὶς εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ φιλοσοφικὸν τοῦ συστήμα ἦτο πεπλανημένον· τὸ συμπέρασμα ὁμοῦς δυνατὸν ἐπίσης νὰ εἶνε ὅτι ἀνεζήτει διαρκῶς τὴν ἀλήθειαν· καὶ ὅτι τοῦτο ἀκριβῶς ἀπετέλει τὴν ἀντίληψιν τοῦ περὶ τῆς σημασίας τῆς φιλοσοφικῆς τοῦ ἐνεργείας.

Ὡς ἐκ τῆς κεντρικῆς σπουδαιότητος τὴν ὁποῖαν εἶχε διὰ τὸν Ἐγγεγον ἢ διαλεκτικὴ καὶ ἡ ἄρνησις, φυσικὸν θὰ ἦτο νὰ ἐρωτήσῃ κανεὶς διατὶ δὲν συνέγραψε κανὲν ἔργον ἐπὶ ἐνὸς ἐκ τῶν δύο τούτων θεμάτων. Ἡ ἀπάντησις εἶνε ὅτι ὅλα του τὰ συγγράμματα ἀποτελοῦν πραγματείας στρεφομένας περὶ αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ ζητήματα. Ἡ διαλεκτικὴ καὶ ἡ ἄρνησις εἶνε αἱ ἐμβαθύνσεις του εἰς τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων, καὶ δι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον δὲν τοῦ εἶνε δυνατὸν νὰ τὰς πραγματευθῇ ἰδιαιτέρως χωρὶς νὰ περιπέσῃ εἰς τὸν τυπικισμόν ὁ ὁποῖος, δι' αὐτόν, ἀποτελεῖ τὸ τέλος τῆς φιλοσοφίας. Δὲν τοῦ εἶνε δυνατὸν νὰ μεταβάλλῃ τὴν διαλεκτικὴν εἰς μίαν ἰδιαιτέραν μεταφυσικὴν· τὸ μόνον ποὺ ἠμπορεῖ νὰ κάμῃ εἶνε νὰ δείξῃ πῶς ἐνεργεῖ. Δὲν τοῦ εἶνε δυνατὸν νὰ διαιτυπώσῃ τὴν πρώτην του ἀρχὴν παρὰ μόνον ἐπὶ παραδειγμάτων, κάθε παράδειγμα ὁμοῦς εἶνε ἀκατάλληλον καὶ ἀτελές. Ἐχει ἤδη τὴν πρώτην ἀρχὴν ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς μεθόδου· ἡ μέθοδος του ὁμοῦς εἶνε καθ' ὅλα αὐτῆς τὰ μέρη ἐμπειρικὴ, κατὰ τοῦτο ὅτι προσπαθεῖ διαρκῶς νὰ ἀνεύρῃ τὴν ἀρχὴν ὡς ἐκδηλουμένην πλήρως καὶ καταλλήλως εἰς οἷονδήποτε πεδίον τῆς πείρας. Αὐτὸ τὸ τίμημα πρέπει νὰ πληρώσῃ ὁποῖος ἀρνεῖται νὰ παραδεχθῇ τὸν τυπικισμόν.

Τὴν ἀντίληψιν τῆς φιλοσοφίας ὡς ἐρεῦνης τὴν πραγματοποιοῦν καλλίτερον τὰ πρῶτα ἔργα καὶ μεταξὺ αὐτῶν ἰδιαιτέρως ἡ Φαινο

μενολογία. Τὸ βιβλίον τοῦτο, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς μὴ διαλογιστικῆς πείρας εἰς τὴν ἀφηρημένην μεταφυσικὴν σκέψιν, ὁ Ἐγγελοῦς τὸ ἀποκαλεῖ συγχρόνως καὶ εἰσαγωγὴν εἰς τὸ σύστημα καὶ πρῶτον μέρος τοῦ συστήματος. Ἐπειδὴ ὅμως εἶνε μία ἐπιθεώρησις καὶ ἐξέτασις ὅλων τῶν κυριωτέρων μορφῶν τῆς πείρας, εἶνε ταυτοχρόνως καὶ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ὁλόκληρον τὸ σύστημα: «ἡ ἐπιστήμη τῆς πείρας», καὶ ὄχι μόνον ἡ εἰσαγωγὴ εἰς τὴν ἐπιστήμην. Τὸ ὑλικὸν τὸ ὁποῖον βραδύτερον διεμορφώθη καὶ ἀπειτέλεσε ξεχωριστὰ συγγράμματα, εὐρίσκειται ὁλόκληρον ἐδῶ κατὰ τὰ κυριώτερα αὐτοῦ στοιχεῖα. Αἱ λογικαὶ κατηγορίαι, ἐπὶ παραδείγματι, εἶνε παροῦσαι χωρὶς νὰ γίνεταί περὶ αὐτῶν λόγος, τινὲς μάλιστα ἐξ αὐτῶν, οἷον τὸ πρᾶγμα καὶ αἱ ἰδιότητές του, ἀναφέρονται καὶ ὁητῶς. Δὲν ἐξετάζονται ξεχωριστά, ἀλλ' ἐφαρμόζονται εἰς τὴν συγκεκριμένην πείραν καὶ τοῦτο εἶνε ἀναντιρρήτως ἡ ἀληθὴς αὐτῶν λειτουργία. Αἱ τρεῖς αὗται διάφοροι ἐρμηνεῖαι ποὺ δίδει ὁ συγγραφεὺς περὶ τοῦ γενικοῦ σκοποῦ τῆς Φαινομενολογίας, ἀποκαλύπτουν τὸν ἐξαιρετικὸν καὶ δοκιμαστικὸν χαρακτῆρα τῆς σκέψεως τοῦ Ἐγγελοῦ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην.

Βεβαίως εἶχεν ἤδη ὑπ' ὄψιν του τὰ κύρια τμήματα εἰς τὰ ὁποῖα θὰ διηρεῖτο βραδύτερον τὸ σύστημα. Οὐχ ἦττον εἶνε πολὺ ἐνδιαφέρον καὶ διαφωτιστικὸν νὰ σημειώσωμεν ὅτι καὶ τὰ δύο μεγαλειότερά του ἔργα μᾶς ὀδηγοῦν πρὸς κάτι τι ἄλλο. Κανένα ἀπὸ τὰ δύο δὲν ἀποτελεῖ τὴν τελευταίαν λέξιν. Εἰς τὰ μεταγενέστερά του συγγράμματα, ἀφ' ἑτέρου, ἡ σκέψις του ἔχει ἀποκρυσταλλωθῆ. Ὅταν τὰ ἀναγιγνώσκει κανεὶς ἔχει ἓνα αἴσθημα ἀκαμψίας καὶ τεχνικότητος. Τὰ προγενέστερα ἔργα ἀποτελοῦν ἔρευναν, εἰς τὰ μεταγενέστερα ἔργα ἡ ἔρευνα ἔχει τερματισθῆ: δὲν ἀποτελοῦν πλέον ταῦτα παρὰ μόνον ἀποπείρας πρὸς ἐπαλήθευσιν τῆς πρώτης ἀρχῆς τὴν ὁποίαν τώρα πλέον κατέχει ὁ φιλόσοφος. Ἡ ἐξέλιξις τῆς ἱστορίας, παραδείγματος χάριν, πρόκειται νὰ φέρῃ τὴν ἀπόδειξιν περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν πραγματοποιοῦνται ἐν τῷ χρόνῳ αἱ λογικαὶ κατηγορίαι—τὸν «κόσμον τοῦτον τῶν σκιῶν» ποὺ ἀποτελεῖ «τὴν ἀπεικόνισιν τοῦ Θεοῦ ὁποῖος εἶνε οὐτις κατὰ τὴν αἰωνίαν αὐτοῦ οὐσίαν, πρὶν ἀκόμη ἀπὸ τὴν δημιουργίαν τῆς φύσεως καὶ τοῦ πεπερασμένου πνεύματος». Ἐδῶ ὅμως ἡ φιλοσοφία ἔχει ὑποστῆ διαστροφὴν. Ἔργον τῆς φιλοσοφίας εἶνε νὰ ἀναζητῆ τελευταίας ἀρχάς:

τῆς δὲ ἐπιστήμης ἡ λειτουργία ἔγκειται εἰς τὸ νὰ ἐπαληθεύῃ ὑποθέσεις ἐμπειρικῶς, μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ καταλλήλου συγκροτήματος ἐννοιῶν καὶ ὀργάνων. Ὄταν ἡ φιλοσοφία ἀποπειρᾶται νὰ ἀναλάβῃ αὕτη τὴν λειτουργίαν αὐτήν, δὲν εἶνε δυνατόν παρὰ νὰ ἐμφανίζεται ὡς πλήρης ἀμφιβολιῶν καὶ ἀβεβαιότητος. Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἡ φιλοσοφία δὲν εἶνε ἐμπειρική, σημαίνει ἀπλῶς ὅτι εἶνε ἐμπειρική κατὰ διάφορον τρόπον.

Ἡ τελικὴ σύγκρουσις εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἐγγέλου εἶνε ἡ μεταξὺ μεθόδου καὶ συστήματος. Ὄταν ἡ φιλοσοφία αὕτη εὐρίσκεται εἰς τὸ ὑψηλότερον αὐτῆς σημεῖον κυριαρχεῖ ἡ μέθοδος· εἰς τὸ τέλος, τὸ σύστημα τὴν ἐκτοπίζει σχεδὸν ἐντελῶς. Οἱ δύο αὐτοὶ παράγοντες συγκρούονται εἰς κάθε φιλοσοφίαν, ἀκριβῶς ὅπως τὸ πράττουν καὶ ἐδῶ, καὶ ὅμως καὶ οἱ δύο εἶνε ἀπαραίτητοι καὶ ἀναγκαῖοι. Χωρὶς τὸ στοιχεῖον τοῦ συστήματος ἡ ἔρευνα δὲν θὰ ἦτο παρὰ μία ἀναζητήσις εἰς τὰ τυφλά, ἀκριβῶς ὅπως ψάχνει κανεὶς ἓνα τετράφυλλο τρίφυλλι, ποτὲ δὲν θὰ ἀπετέλει φιλοσοφίαν, διότι αἱ τελευταῖαι ἀρχαὶ δὲν εἶνε σὰν τὰ φύλλα τοῦ τριφυλλιοῦ, καὶ ἂν τὰς συγχέει κανεὶς μὲ αὐτά, δὲν ὑπάρχει πιθανότης νὰ τὰς ἀνεύρῃ ποτέ. Χωρὶς τὸ στοιχεῖον τῆς μεθόδου, ἀφ' ἑτέρου, ἡ φιλοσοφία δὲν θὰ ἦτο κατ' ἀρχὴν ἀνθρώπινον ἔργον. Θὰ ἦτο ἀντικείμενον τὸ ὁποῖον θὰ ἀνεκαλύπτετο μὴ καλὴ ἡμέρα μετ' ἐκπλήξεως—πάλιν σὰν φύλλο τριφυλλιοῦ. Εἰς τὴν φιλοσοφίαν ὑπάρχει τὸ πρόβλημα τῆς ἀπαρχῆς, ἐὰν δὲ ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἐγγέλου εἶνε σύστημα, δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἔχῃ ἀπαρχήν· ὑπάρχει ὅμως ἐπίσης καὶ τὸ πρόβλημα τοῦ τέλους, καθ' ὃ δὲ μέτρον ἡ φιλοσοφία εἶνε μέθοδος, δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἔχῃ τέλος. Ὁ Ἐγγελος τὰ ἠθέλε καὶ τὰ δύο, ὅπως καὶ κάθε σοφὸς ὁ ὁποῖος πιστεύει ὅτι ὁ κόσμος εἶνε δυνατόν νὰ νοηθῇ καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶνε ἀρκετὰ εὐφυῆς διὰ νὰ τὸν ἐννοήσῃ. Ἐὰν ὅμως ἀναγκασθῶμεν νὰ δώσωμεν τὰ πρωτεῖα εἰς τὸ ἐν ἕκ τῶν δύο, θὰ ἴδωμεν ὅτι ἡ μέθοδος καταλαμβάνει τὴν πρώτην θέσιν εἰς τὴν φιλοσοφίαν του.

Φυσικῶς τῷ λόγῳ καὶ ἡ ἀντίθετος γνώμη ὑποστηρίζεται εὐρέως. Ἡ ἔρευνα θεωρεῖται ἀπλῶς ὡς πρόφασις διότι ὁ ἀναγνώστης γνωρίζει ὁποῖον θὰ εἶνε τὸ τέλος τῆς ἐρεῦνης. Πιθανὸν νὰ ἔμαθε τοῦτο ἐξ ἀκοῆς, ἢ ἐκ τῆς γνώμης ἐκείνων οἱ ὁποῖοι συμφωνοῦν μὲν ὅτι τὰ

πρῶτα συγγράμματά του εἶνε τὰ σπουδαιότερα, ἔξακολουθοῦν ὁμως νὰ κρίνουν τὴν φιλοσοφίαν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑστέρων ἔργων. Εἰς τὴν ἔρευναν δεσπόζει ἡ πρώτη ἀρχὴ ἡ ὁποία ἔχει δοθῆ εἰς τὴν μέθοδον, δὲν εἶνε ὁμως αὐτὴ ἀπλῶς πρόφασις. Τὸ νὰ τὴν θεωρῆ κανεὶς ὡς τοιαύτην ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ νὰ συγχέῃ τὴν σκέψιν πρὸς τὴν δημοσίευσιν. Ὁ συγγραφεὺς ἐνὸς βιβλίου γνωρίζει πολὺ καλά, ὅταν ἀναγινώσκει ἐκ νέου τὰς πρώτας τοῦ σελίδας, ἢ ἴσως ὅταν γράφει τὴν εἰσαγωγὴν, ὁποῖον θὰ εἶνε τὸ τέλος. Ἡ σημασία ὁμως ἐνὸς βιβλίου, τοῦλάχιστον εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ἔγκειται εἰς τὴν διανοητικὴν ἐνέργειαν τὴν ὁποίαν καταχωρίζει. Ὡς μνημεῖον εἶνε νεκρὸν καὶ ἐστερημένον ἐντελῶς ἐνδιαφέροντος· ὡς διανοητικὴ ἐνέργεια καλεῖ τὸν ἀναγνώστην νὰ διατρέξῃ τὴν ὁδὸν αὐτὴν ὃ ἴδιος καὶ κατόπιν νὰ προχωρήσῃ ἀκόμη περισσότερον, εἰάν ἤμπορεῖ. Δὲν θέλομεν νὰ εἴπωμεν μὲ αὐτὸ ὅτι ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἐγέλου δὲν εἶνε παρὰ μέθοδος, ἀλλ' ὅτι τὸ συστηματικὸν στοιχεῖον εἶνε ἀκατάληπτον χωριστὰ ἀπὸ τὴν μέθοδον. Τὸ νὰ ἐννοήσῃ κανεὶς τὸ σύστημα σημαίνει νὰ κατανοήσῃ τὴν μέθοδον· διὰ νὰ κατανοήσῃ δὲ τὴν μέθοδον ἀπαιτεῖται νὰ σκεφθῆ κανεὶς ὃ ἴδιος τὸ σύστημα ἐν συμφωνίᾳ πρὸς αὐτὴν καὶ—ἀδιάφορον ποίαν ἀπόφασιν θὰ λάβει ἐπὶ τοῦ ζητήματος—νὰ θέσῃ ἐν ἀμφιβόλῳ τὸν τελικὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀποτελέσματος.

Φιλοσοφία εἶνε ἡ ἀναζήτησις πρώτων ἀρχῶν. Ἀλλὰ μήπως καὶ αἱ πρῶται ἀρχαὶ δὲν ἔχουν ἀνάγκην ἀποδείξεως; Βεβαίως ἔχουν ἀνάγκην, ἡ δὲ φιλοσοφικὴ αὐτῶν ἀπόδειξις ἔγκειται εἰς τὴν ἔρευναν, εἰς τὸν τρόπον κατὰ τὸν ὁποῖον ἀποδεικνύονται χρήσιμοι εἰς τὴν πείραν πρὶν ἀκόμη φθάσωμεν εἰς αὐτὰς ὑπὸ τελικὴν ἐννοιολογικὴν μορφήν—εἰάν βεβαίως φθάσωμεν ποτὲ ἕως εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον. Τὰς δοκιμάζομεν πρὶν ἀκόμη τὰς γνωρίσωμεν, ὄχι μετὰ. Ὑπὸ τὴν ἐννοίαν ταύτην ὃ Ἐγέλος εἶνε, ὅπως καὶ ὁ Σωκράτης, ὁ ἀληθὴς φιλόσοφος. Ὁ Σωκράτης ἐπίστευεν εἰς τὴν δικαιοσύνην, ἰσχυρίζετο ὁμως ὅτι δὲν ἤξευρον τί ἦτο. Ἡ ἀπόδειξις τοῦ συνίστατο εἰς τὸ νὰ διάγῃ βίον δίκαιον καὶ νὰ διαψεύδῃ τοὺς ἀντιπάλους του. Αἱ πρῶται ἀρχαὶ εὐρίσκονται ἐντὸς ἡμῶν, καὶ κυβερνοῦν τὴν δρασίμω κατ' ὃν χρόνον ἡμεῖς τὰς ἀναζητοῦμεν, ἀλλὰ δὲν «γιγνώσκομεν» αὐτάς. Δὲν μᾶς εἶνε δυνατόν νὰ τὰς διατυπώσωμεν παρὰ μόνον κατ' ὃ μέτρον ἐσκέφθημεν ἐπ'

αὐτῶν. Ἡ ἀντίληψις αὕτη περὶ τῆς φιλοσοφίας δὲν εἶνε σκεπτικιστική· δὲν σημαίνει ὅτι οἱ φιλόσοφοι δὲν πιστεύουν εἰς τίποτε. Τοῦναντίον, πίστις καὶ πεποίθησις εἶνε χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τῆς φιλοσοφίας, διότι πιστεύομεν εἰς πρώτας ἀρχὰς παρ' ὅλον ὅτι δὲν «γιγνώσκομεν» αὐτάς. Ὁ φυσικός, ὡς τοιοῦτος, δὲν πιστεύει, διότι ἡ μόνη ἐπιτρεπομένη εἰς αὐτὸν στάσις εἶνε νὰ ἐργάζεται μὲ ὑποθέσεις αἱ ὁποῖαι εἶνε πάντοτε ὑποκείμεναι εἰς τὴν ἀρνητικὴν ἐτυμηγορίαν τῶν πραγμάτων. Ὅπωςδήποτε, ἡ φιλοσοφικὴ στάσις δὲν εἶνε στάσις ἀπλῆς πίστεως ἀλλὰ στάσις πνευματικῆς ἐρεῦνης καὶ ἐξετάσεως. Ἐὰν δὲ ὁ φιλόσοφος δὲν ἀμφιβάλλει περὶ τῶν πρώτων τοῦ ἀρχῶν, θὰ ἔχει ὅμως αἰωνίως ἀμφιβολίας ὡς πρὸς τὴν διατύπωσιν αὐτῶν ὑπὸ τὴν μορφήν ἐννοιῶν καὶ ὑπὸ τὴν μορφήν τῶν καθ' ἕκαστον καὶ γενικῶς γνωστῶν πραγματικοτήτων τῆς πείρας. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ὁ Hume, ὁ Σπινόζα, ὁ Fichte καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἄνθρωποι τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν ἢ λογικιστὰὶ καὶ ὄχι φιλόσοφοι, ἐφ' ἴσον πράγματι τὰς σκέψεις τῶν διηύθυνον αἱ μέθοδοι τὰς ὁποίας οἱ ἴδιοι εἶχον διακηρύξει καὶ τοῦτο διότι ἤρχισαν ἀπὸ ἐκεῖ ὅπου ἔπρεπε νὰ τελειώσουν, δηλαδή μὲ μίαν πανηγυρικὴν διατύπωσιν τῶν πρώτων αὐτῶν ἀρχῶν, ἀπὸ τὰς ὁποίας κατέγιναν κατόπιν νὰ ἐξαγάγουν τὰ ἀναγκαῖα συμπεράσματα.

Ἐτονίσθη ἰδιαιτέρως κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους, καὶ ἡ ἀποψις αὕτη διατυποῦται ὅλον ἐν λεπτομερέστερον, ὅτι ἡ γνῶσις εἶνε κυκλικὴ κατὰ τοῦτο ὅτι αἱ ἐννοιαὶ ἀποτελοῦν σύστημα καὶ παρίσταται ἀνάγκη νὰ ὀρίζωνται αἱ μὲν διὰ τῶν δέ. Ἡ κυκλικότης αὕτη εἶνε πραγματικὴ ἐντὸς τοῦ συστήματος, εἶνε δὲ τόσον πλήρης ὅσον καθωρισμένον καὶ συνεπὲς εἶνε καὶ τὸ σύστημα. Ἀμα ὡς ἐννοήσωμε τοῦτο, δὲν μᾶς ὑπολείπεται πλέον παρὰ νὰ ἐρωτήσωμεν ποία εἶνε ἡ πηγὴ τοῦ συστήματος ὡς συνόλου. Ἡ ἀκριβεστερά καὶ ἀληθεστερά ἀπάντησις θὰ πρέπει νὰ δοθῇ ὄχι ἐπὶ τῇ βάσει αἰτημάτων ἀλλ' ἐπὶ τῇ βάσει τῆς φιλοσοφίας: καθόσον εἰς τὴν γνῶσιν περιέχεται καὶ μία δευτέρα κυκλικότης, ἡ ὁποία δὲν ἐκφράζεται ῥητῶς ὅπως ἡ πρώτη, ἀλλὰ ὑπονοεῖται. Ἡμποροῦμεν νὰ τὴν διατυπώσωμεν μὲ αὐτὰς τὰς λέξεις τοῦ Ἑγέλου: τὸ τέλος εἶνε ἡ πραγματικὴ ἀπαρχή· τὸ νὰ προχωρῇ κανεὶς ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ νὰ ὀπισθοχωρῇ. Ἡ πρώτη κυ-

κλικότης εἶνε χαρακτηριστικὴ τῆς λογικῆς καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς—μὲ μίαν λέξιν τῆς τυπικολογικῆς—γνώσεως : ἡ δευτέρα ἀποτελεῖ τὸ στοιχεῖον ποὺ διαφοροποιεῖ τὴν φιλοσοφικὴν ἔρευναν. Ὁ φιλόσοφος ἀναμφιβόλως εἶνε ὑποχρεωμένος νὰ κάμῃ χρῆσιν τῆς πρώτης διότι ἔχει ἀνάγκην σαφῶς καθωρισμένων ὑποθέσεων, ὃ δὲ ἄνθρωπος τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν ἢ τῆς λογικῆς πρέπει νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν δευτέραν, διότι καὶ οἱ δύο εἶνε ἐρευνῶντες. Ἐφ' ὅσον ὅμως ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ φιλοσοφία εἶνε διαφορετικαὶ ἀσχολίαι, ἡ μεταξὺ αὐτῶν διαφορὰ ἔγκειται ἀκριβῶς εἰς τοῦτο, διότι ἡ φιλοσοφία εἶνε ἡ ἀτελεύτητος προσπάθεια νὰ ἐκφράσῃ τυπικῶς ἐκεῖνο τὸ ὅποιον αἰωνίως θὰ διαφεύγει τὴν δυνατότητα μιᾶς καταλλήλου τυπικῆς ἐκφράσεως.

(Ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ, κατὰ μετάφρασιν *M. T.*)